

ВПЛИВ ГЕНЕТИЧНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КОМУНІКАТИВНО-РЕФЛЕКСИВНОГО ТРЕНІНГУ НА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОПТИМІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Розкрито емпіричні дані щодо ефективності генетично-психологічного комунікативно-рефлексивного тренінгу на формування ціннісних характеристик у процесі оптимізації педагогічної взаємодії. Результати формувального експерименту стосуються таких категорій, як позитивне ставлення до людей, комунікативна толерантність, задоволеність життям.

Ключові слова: комунікація, тренінг, педагогічна взаємодія, педагог, учень, позитивне ставлення, толерантність, задоволеність життям.

Постановка проблеми. Фундаментальні видозміни сучасного українського соціуму в площинах ідеологічного, економічного, ментального, соціогенного та інших вимірів призводять до активізації численних спроб їхнього наукового осмислення. Безсумнівно, однією з найактуальніших постає проблема вивчення розвитку (реформування, модернізації тощо) освітнього простору держави, зокрема в плані налагодження якісної перцептивної взаємодії в різнотипних навчальних закладах між усіма учасниками складних процесів навчання та виховання. Мінливість соціально-психологічних процесів, що детермінують систему екзистенційного існування особистості і процеси її навчання, спонукають до усвідомлення головної тези – необхідні якісно нові форми набуття знань, насамперед, з метою збереження доробку вітчизняної генерації спеціалістів психолого-педагогічного профілю та їхнє примноження і посилення завдяки імплементації сучасного наукового досвіду з інших прогресивних освітніх систем.

Серед нагальних проблем школи всіх рівнів (та освітніх закладів усіх типів) чітко виокремлюються нові вимоги, зумовлені такими чинниками, як активна глобалізація й загрозлива екологія, співіснування різних цивілізаційних моделей і культур, швидкі темпи і перепади соціальних та економічних змін, якісна переоцінка історичних ретроспектив та побудова оптимальних і прагматичних перспектив тощо. Вкрай важливого значення набуває змістово-функціональна модернізація освітнього простору держави, рішучі реформаційні зміни у системі шкільництва, які спроможні були б дати науково аргументовані відповіді на гострі суспільно-економічні і морально-психологічні запити третього тисячоліття.

Спілкування є необхідною умовою існування людини, одним з найважливіших чинників її соціального розвитку. Без спілкування людина не може жити чи працювати, задовольняти свої потреби – це умова розвитку особистості. Актуальним для сьогодення є спілкування викладача зі студентами, воно має свої особливості. Його специфіка полягає у значній монологічності, яка має обмежену ефективність. Навіть авторитетний науково-педагогічний працівник повинен долати пасивність аудиторії, різними методами задіювати її в активне обговорення навчального матеріалу. Проте деякі викладачі покладаються на вплив ролівої позиції і не докладають достатньо зусиль для становлення, підкріплення та підтримки свого авторитету.

Під час традиційних способів навчання обмін інформацією відбувається тільки через викладача. Він створює оптимальні умови для того, щоб студент міг розвивати та виражати власну думку, а це, у свою чергу, є необхідною умовою для інтеріоризації знань та проглядів, тобто перетворення їх на здобутки особистості, у переконання [2, с. 634].

Втім існують навички, які у процесі навчання можуть набуватися виключно у тренінговій формі. Це комунікативні, креативні, рефлексивні та інші вміння. Під час тренінгу відбувається активізація процесу навчання, швидко створюються міжособистісні зв'язки.

Стан дослідження. Питаннями оптимізування педагогічної комунікації як засобу вдосконалення педагогічної взаємодії займалися багато авторів, зокрема, О. Бодальов, І. Вашенко, О. Золотнікова, С. Карпова, А. Колмогоров, Ю. Крижанська, А. Лурія, С. Максименко, Є. Негневицька, А. Шахнарович, Л. Петровська, Н. Тализіна та ін. Конкретні психотренінгові технології у царині педагогічної взаємодії застосовували І. Булах, Л. Долинська, І. Вахоцька, Л. Велитченко, В. Власенко, Г. Грибанова, О. Грейліх, Н. Гуткіна, О. Дусавицький, М. Каган, В. Казанська, В. Кан-Калик, Г. Ковальов, Я. Коломінський, В. Куніцина, М. Лісіна та інші. Проте мало вивченою залишається оптимізація педагогічної взаємодії за допомогою тренінгових занять.

Вважаємо прийнятним класичне визначення тренінгу, яке зробив І. Вачков: «Груповий психологічний тренінг є сукупністю активних методів практичної психології, які використовуються для формування навичок самопізнання й саморозвитку. При цьому тренінгові методи можуть використовуватися як у рамках клінічної психотерапії при лікуванні неврозів, алкоголізму і соматичних захворювань, так і в роботі з психічно здоровими людьми, які мають психологічні проблеми, щоб надати їм допомогу в саморозвитку» [2, с. 21].

Метою статті є розкриття впливу генетично-психологічного комунікативно-рефлексійного тренінгу на формування ціннісних характеристик оптимальної педагогічної взаємодії, зокрема позитивно-

го ставлення до людей, комунікативної толерантності, задоволеності життям.

Виклад основних положень. Генетично-психологічний комунікативно-рефлексійний тренінг належить до комплексних методів соціально-психологічного навчання і впливу. Основною його метою є підвищення компетентності у сфері спілкування. Ця мета визначає соціальне призначення методу, безпосередньо пов'язаного з практичними завданнями розвитку суспільства, а також створення сприятливих умов для розвитку особистості, удосконалення роботи з педагогічними кадрами. Під час вирішення завдання, удосконалення роботи з кадрами, соціально-психологічний тренінг може бути особливо корисним як у навчанні, так і в перебігу підвищення кваліфікації представників тих професій, об'єктом трудової діяльності яких є інша людина (перекладачів, медичних робітників, керівників, вихователів, юристів, психологів).

В емпіричній частині дослідження з урахуванням засадничих положень генетичної психології обґрунтовується і експериментально доводиться можливість та ефективність підготовки фахівців сфери освіти до оптимальної педагогічної взаємодії.

Адекватною до цієї мети вважаємо експериментальну дослідну стратегію, основною гіпотезою якої стало припущення про те, що *цілеспрямовану зміну ціннісних, емпатійних, інтелектуальних, рефлексійних, захисно-опанувальних складових оптимальної педагогічної взаємодії можливо здійснити шляхом організації цілеспрямованого зовнішнього (тренінгового) впливу на розвиток кожного із зазначених компонентів, визначених на основі теоретичної моделі*. Щоб перевірити висунуту гіпотезу організовано та проведено формувальний експеримент, для якого спеціально розроблена і реалізована програма генетично-психологічного комунікативно-рефлексійного тренінгу, спрямованого на розвиток вказаних вимірів готовності до оптимальної педагогічної взаємодії.

Для реалізації експериментальної процедури застосовано план двох рандомізованих груп із попереднім і підсумковим тестуванням, тобто план «претест – вплив – посттест» із експериментальною і контрольною групами. Схема плану «претест – вплив – посттест» представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Схема експериментального плану «претест – вплив – посттест»

Група	Тест		
	До впливу		Після впливу
Експериментальна	R E1	X	E ₂
Контрольна	R	K1	K2

Примітка. R – рандомізація, X – вплив, E1, E2, K1, K2 – результати тестування груп. E1 і E2 експериментальні групи (до – після), K1 та K2 – контрольні групи (до – після).

Для статистичного аналізу даних використано непараметричні критерії: W-критерій знакових рангів Уїлкоксона для залежних вибірок і U-критерій Манна-Уїтні для незалежних. Вибір непараметричних критеріїв обумовлений невідповідністю розподілу багатьох змінних нормальному закону.

Обчислювались значення U та W і порівнювались: 1) E1 і E2; 2) K1 і K2; 3) E2 і K2; 4) E1 та K1. Статистична гіпотеза про значущий вплив незалежної змінної на залежну приймалася у випадку, якщо виконувались дві умови: а) відмінності за W-критерієм між E1 і E2 статистично значимі, між K1 і K2 – статистично незначимі; б) відмінності за U-критерієм між E2 і K2 статистично значимі, а між E1 та K1 незначимі.

Відомо [3, с. 102], що за такого експериментального плану природний розвиток і ефект тестування контролюються за рахунок того, що вони однаково виявляються в експериментальній і контрольній групах, а ефекти складу груп і регресії контролюються за допомогою процедури рандомізації. Рандомізація не передбачає вплив індивідуальних особливостей досліджуваних на результат експерименту, а також гарантує рівну можливість кожному члену популяції стати учасником експерименту. Кожному представнику вибірки присвоєно порядковий номер, а вибір досліджуваних в експериментальну і контрольну групи проводився за допомогою таблиці «випадкових» чисел.

Для реалізації експериментальної процедури сформовано експериментальні і контрольні групи досліджуваних. В експерименті взяли участь дві тренінгові групи (n = 49) та дві контрольні групи (n = 50 осіб). До експериментальної групи увійшли 39 осіб жіночої статі та 10 осіб чоловічої, до контрольної – відповідно 37 і 13. Середній вік досліджуваних – 24,3 роки.

Діагностичний блок дослідження становила батарея релевантних до теми дослідження надійних і валідних тестів, які вимірюють різні складові оптимальної педагогічної взаємодії: ціннісну, емпатійну, інтелектуальну, рефлексивну, захисно-опанувальну. Із демографічних показників брались до уваги стать та вік досліджуваних.

Досліджувані брали участь у циклі тренінгових занять з розвитку ціннісних, емпатійних, інтелектуальних, рефлексивних, захисно-опанувальних складових оптимальної педагогічної взаємодії, загальною тривалістю 4 місяці. Навчання проводилося у модульному форматі по 2 заняття на тиждень з інтервалом в середньому 3 дні, що дозволяло учасникам застосовувати засвоєний під час модуля досвід у повсякденному житті. Зміст кожного модуля засновано на коротких лекціях, рольових іграх, групових дискусіях, роботі в парах тощо,

тобто відбувалася інтенсивна розвивальна робота за комплексним програмно-цільовим проектом «Оптимізація генези педагогічної взаємодії».

Основа розробленої програми – інтерактивні технології та методи, що реалізують принципи і зміст програми генетично-психологічного комунікативно-рефлексійного тренінгу. Учасники програми проходили методику тестування двічі: до початку експерименту та в кінці експерименту.

Перевірка ефективності тренінгового впливу проводилася в кілька етапів. На першому етапі були зіставлені вихідні показники операціоналізованих компонентів готовності до оптимальної педагогічної взаємодії учасників контрольної та експериментальної груп. На другому етапі порівнювалися зазначені показники досліджуваних в обох групах. Згідно з U-критерієм Манна-Уїтні, експериментальна і контрольна група не розрізнялися на статистично значущому рівні за показниками усіх тестових шкал. Отже, можна визнати ці групи порівняними.

Після тренінгу (формульовального експерименту) ситуація істотно змінилася. Встановлено значущі відмінності між показниками експериментальної групи до та після експерименту (W-критерій Уїлкоксона) та показниками експериментальної та контрольної групи після експерименту (U-критерію Манна-Уїтні) за загальним балом тестів та окремими їх шкалами. За результатами психодіагностики параметрів, що репрезентують ціннісну, емпатійну, інтелектуальну, рефлексійну, захисно-опанувальну складові оптимальної педагогічної взаємодії, тестові показники експериментальної групи статистично значимо відрізнялися від показників контрольної групи. Розглянемо отримані результати детальніше у наступному підрозділі.

Результати формульовального впливу на характеристики діалогічності міжособистісних стосунків у контексті педагогічної взаємодії загалом засвідчили адекватність та валідність застосованого інструментарію, основним призначенням якого було досягнення генетично-психологічного розвивального ефекту. У діалогічності стосунків реалізується прагнення бачити і брати до уваги унікальність свого партнера. Діалогічність передбачає цінність і значущість стосунків для взаємодіючих суб'єктів, їх взаємне прийняття та розуміння, стверджує гідність (самоцінність) і самодостатність кожного учасника діалогу, сприяє розвитку особистості і створює можливості для творчості і самоактуалізації. Параметрами діалогічності [4] є самоцінність і конструктивність міжособистісних стосунків, причому самоцінність – емоційна, а конструктивність – когнітивна сторона діалогічності. Парите-

тний діалог є основою генезису спілкування, а, отже, потенційно і всього саморуху особистості. Сумарний та диференційні показники діалогічності (самоцінність і конструктивність) виміряні шкалою діалогічності міжособистісних стосунків [4] статистично значимо ($p \leq 0,05$) зросли в експериментальній групі порівняно із дотренінговим періодом (див. табл. 2).

Таблиця 2

Значущі зрушення між показниками шкал методики діалогічності міжособистісних стосунків С. Духновського в експериментальній і контрольній групах до та після тренінгу

Шкала діалогічності міжособистісних стосунків С. Духновського	Експериментальна група (ЕГ)			Контрольна група (КГ)		
	До (М)	Після (М)	W-критерій	До (М)	Після (М)	W-критерій
Субшкала «Самоцінність стосунків»	39,5	42,1	449,0*	38,9	39,4	652,0
Субшкала «Конструктивність стосунків»	41,8	44,9	432,0*	42,3	41,7	640,5
Діалогічність стосунків (загальний бал)	81,3	87,0	458,5*	81,2	81,1	652,0

Примітка. Тут і далі у таблицях статистично значущі відмінності на рівні $p \leq 0,05$ позначені: *, на рівні $p \leq 0,01$ позначені **, на рівні $p \leq 0,001$ – позначені ***.

Також досліджено вплив формувального експерименту на характеристики позитивного ставлення до людей. Прийняття іншої людини, віра в її позитивність та довіра до неї, доброзичливе ставлення – якості тісно пов'язані між собою. Прийняття іншої людини це: а) розуміння, вміння бачити її зсередини, здатність поглянути на її світ одночасно з двох точок зору – її та власної; б) визнання, тобто бачення в іншій людині саме іншої, носія інших цінностей, логіки мислення, форм поведінки; в) надання їй права бути самою собою, незалежною від очікувань, думок і дій суб'єкта взаємодії.

Найпомітніше тренінг вплинув на такі характеристики позитивного ставлення до людей як «Прийняття інших» ($p \leq 0,01$). Показники «Віри в людей» (за шкалою М. Розенберга) та «Доброзичливості» (за шкалою Кемпбелла) зросли в експериментальних групах дещо менше, але теж статистично значимо ($p \leq 0,05$).

**Значущі зрушення між показниками
позитивного ставлення до людей в експериментальній
і контрольній групах до та після тренінгу**

Шкала	Експериментальна група (ЕГ)			Контрольна група (КГ)		
	До (М)	Після (М)	W- критерій	До (М)	Після (М)	W- критерій
Шкала «Прийняття інших» Фейя	53,6	58,4	389**	52,7	53,6	672,5
Шкала «Добррозичливість» Кемпбелла	4,1	6,6	441,5*	4,3	4,7	657
Шкала «Віри в людей» М. Розенберга	14,6	18,2	437*	13,9	14,5	663,5
Субшкала «Прийняття інших» тесту СПА К. Роджерса та Р. Даймонда	22,2	26,8	392**	21,1	22,8	668

Толерантність теж надзвичайно важлива властивість у процесі спілкування та педагогічної взаємодії. Толерантність розглядається як соціальна установка, у якій виокремлюють когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. Когнітивним компонентом толерантності є суб'єктивне визнання складності, багатовимірності і нередукованості різноманіття світу та незвідність множинності індивідуальних картин світу до єдиної «правильної» картин, розуміння природності і неминучості відмінностей між людьми. Емоційний компонент толерантності – емпатія, що дозволяє пом'якшити розбіжності й протиріччя між партнерами (співрозмовниками) в когнітивній і поведінковій сферах, перешкоджаючи їх переростанню в нетерпимість. Поведінковий компонент толерантності – конкретні навички, вміння та здібності, які проявляються в спілкуванні та спільній діяльності. «Методика діагностики загальної комунікативної толерантності» [1] акцентує увагу саме на поведінкових складових толерантності. Комунікативна толерантність – це характеристика ставлення особистості до людей, що показує ступінь прийнятності для неї неприємних психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії [1].

Тренінг статистично значуще змінив (знизив) показники таких шкал методики діагностики загальної комунікативної толерантності В. Бойко: «Неприйняття або нерозуміння індивідуальності людини, категоричність або консерватизм в оцінках людей», «Прагнення переробити, перевиховати партнерів», «Прагнення підладнати партнера під себе, зробити його зручним», «Невміння вибачати іншому помилки, незручність, ненавмисно заподіяні неприємності», «Невміння пристосовуватися до партнерів» ($p \leq 0,05$). Показники решти шкал тесту – «Використання себе в якості еталону під час оцінки інших», «Невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів», «Нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту партнера», хоча і знизилися, проте не суттєво (див. табл. 4).

Таблиця 4

**Значущі зрушення між показниками шкал
«Методики діагностики загальної комунікативної толерантності»
(В. Бойко) в експериментальній і контрольній групах
до та після тренінгу**

	Експериментальна група (ЕГ)			Контрольна група (КГ)		
	До (М)	Після (М)	W-критерій	До (М)	Після (М)	W-критерій
Неприйняття або нерозуміння індивідуальності людини	4,5	3,1	450*	4,3	4,5	674
Використання себе в якості еталону під час оцінювання інших	4,0	3,2	472	4,2	4,0	676,5
Категоричність або консерватизм в оцінках людей	5,5	3,7	435,5*	5,7	5,5	681
Невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття, що викликані якостями партнера	4,7	4,0	477	4,5	4,9	596

Прагнення переробити, перевиховати партнера	4,7	3,3	430*	4,4	4,7	613,5
Прагнення підладнати партнера під себе, зробити його зручним	4,0	2,5	427,5*	4,2	4,0	684
Невміння вибачити іншому помилки, незграбність, ненароком завдані неприємності	4,2	2,4	455,5*	4,0	4,4	594
Нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту партнера	2,8	2,5	487	3,1	3,6	592,5
Невміння пристосуватися до партнера	3,5	2,1	465*	3,3	3,1	686

Формувальний тренінгово-розвивальний вплив призвів до покращення характеристик, що відображають задоволеність власним життям. Аналізуючи дані з таблиці 5, загальний бал тесту «Задоволеність життям» М. Мельникової [6] демонструє статистично значуще зростання ($p \leq 0,05$). За двома із чотирьох шкал знайдено значущі відмінності між експериментальною і контрольною групами: статистично значимо збільшилися середні арифметичні показники за шкалою «Життєва включеність» ($p \leq 0,05$), значимо зменшилися середні арифметичні показники шкали «Розчарування в житті» ($p \leq 0,05$).

Шкала «Життєва включеність» об'єднує твердження, зміст яких відображає три компоненти задоволеності життям: відчуття насиченості і повноти життя, проживання поточного моменту, «смак життя»; динамічний компонент: активність, бажання щось робити; наявність і вираженість таких позитивних станів як радість, задоволення, душевну рівновагу. Шкала «Розчарування в житті» об'єднує висловлювання, що акцентують увагу на переживаннях розчарування, образи, відчуття несправедливості через розбіжності бажаного з дійсним, коли прикладені зусилля не досягають мети. Зміст фактора «Розчарування в житті» відображає незадоволеність діяльністю і реалізацією, відчуття браку результатів, неможливість реалізації планів, відсутність перспектив [6].

Таблиця 5

**Значущі зрушення між показниками шкал тесту М. Мельникової
«Задоволеність життям» в експериментальній і контрольній групах
до та після тренінгу**

Шкала	Експериментальна група (ЕГ)			Контрольна група (КГ)		
	До (М)	Після (М)	W- критерій	До (М)	Після (М)	W- критерій
Життєва включеність	59,1	62,7	466*	58,8	56,1	601
Розчарування в житті	24,8	20,3	434,5*	24,6	24,8	690,5
Втома від життя	23,3	22,8	641	23,8	23,7	684
Занепокоєння про майбутнє	23,7	22,2	678	23,2	22,9	696
Загальний бал	87,3	97,6	551,5*	87,2	84,7	626,5

Не змінилися показники шкал «Втома від життя» – вираженість астенічних станів, та «Занепокоєння про майбутнє» – тривожні очікування несприятливих життєвих подій і невпевненість у завтрашньому дні. З огляду на те, що задоволеність життям є складною та надситуативною характеристикою буття особистості, отриманий результат ми оцінюємо як досить вагомий.

Висновки. за підсумками формульованого експерименту, внаслідок реалізації програми генетично-психологічного комунікативно-рефлексійного тренінгу ми отримали позитивні результати у показниках ціннісної складових оптимальної педагогічної взаємодії. Генетично-психологічний комунікативно-рефлексійний тренінг є плідним розвивально-корекційним інструментарієм, залучення якого в практику навчально-виховного процесу різномісних освітніх закладів дозволяє істотно оптимізувати як педагогічну взаємодію та її результати, так і сприяє корекції ставлення до власного життєвого шляху, адже дозволяє набути навичок вольового рішучого вибору і прийняття рішення; мобілізації та самоорганізації; досягненню стійкості до неприємностей, загроз, конфліктів; оптимістичного ставлення до реальності, подолання труднощів і перешкод. Тренінг культивує толерантність, гідність, взаємоповагу, оптимізм, допомагає здобути реальні навички активної перцептивно-комунікативної взаємодії, розкрити потенціали і перспективи власного розвитку як саморозвитку.

Перспективою нашого дослідження є аналіз результатів впливу генетично-психологічного комунікативно-рефлексійного тренінгу на емпатійні, інтелектуальні, рефлексивні, захисно-опанувальні складових оптимальної педагогічної взаємодії.

1. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В. В. Бойко. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. – 472 с.
2. Вачков И. В. Введение в тренинговые технологии / И. В. Вачков // Психологическое сопровождение выбора профессии / под ред. Л. М. Митиной. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1998. – С. 66–78.
3. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология / В. Н. Дружинин. – СПб.: «Питер», 2000. – 320 с.
4. Духновский С. В. Диагностика межличностных отношений / С. В. Духновский. – СПб.: Речь, 2009. – 141 с. (Серия: Психологический практикум).
5. Максименко С. Д. До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога / С. Д. Максименко, Т. Б. Ільїна // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 1. – С. 2–6.
6. Мельникова Н. Н. Диагностика социально-психологической адаптации личности: учебное пособие / Н. Н. Мельникова. – Челябинск: Издательство ЮУрГУ, 2004. – 57 с.

Ковальчук З. Я. Влияние генетико-психологического коммуникативно-рефлексного тренинга на формирование ценностных характеристик оптимизации педагогического взаимодействия

Раскрыто эмпирические данные об эффективности генетико-психологического коммуникативно-рефлексного тренинга на формирование ценностных характеристик в процессе оптимизации педагогического взаимодействия. Результаты формирующего эксперимента касаются таких категорий как позитивное отношение к людям, коммуникативная толерантность, удовлетворенность жизнью.

Ключевые слова: коммуникация, тренинг, педагогическое взаимодействие, педагог, ученик, позитивное отношение, толерантность, удовлетворенность жизнью.

Koval'chuk Z. Ya. The influence of genetic and psychological communicative and reflexive training on the formation of valuable characteristics of optimization of pedagogical interaction

The article reveals the empirical data about the effectiveness of genetic and psychological communicative and reflexive training on the formation of valuable characteristics in the process of optimization of pedagogical interaction. The results of forming the experiment concern such categories as positive attitude to people, communicative tolerance and life satisfaction.

Key words: communication, training, pedagogical interaction, teacher, student, positive attitude, tolerance, and life satisfaction.

Стаття надійшла 16 жовтня 2013 р.